

PERKŪNO ATRIBUTAI

PERKŪNO ATRIBUTAI – TAI TIE OBJEKTAI, SU KURIAIS JIS GLAUDŽIAI SIEJASI JĮ SUPANČIOJE ERDVĖJE, TIE DAIKTAI, KURIAIS ŠIS DIEVAS DISPONUOJA KAIP TRANSPORTO PRIEMONĖMIS, KAIP GINKLAIS. Čia taip pat bus apžvelgti gyvūnai ir augalai, pavadinti Perkūno vardu ir įprasminti mitologiniu požiūriu.

Aiškinant Perkūno etimologiją, buvo užsiminta, kad šis dievas galėjo turėti ryšį su kalnu. Tikėjimuose, priežodžiuose teigiama, kad audros metu Perkūnas važinėja kalnais ar šiaip ką nors veikia ant kalno: „Žmonės Perkūną įsivaizduoja seniu su balta barzda, važinėjantį per akmeninius kalnus taip smarkiai, kad net ugnį skelia raudonuose ratuose, pakinkytuose dviem arkliais“ (LTR 739/4/), „Kaip perkūnas į pakalnę nudardėjo“ (LKŽ I, p. 281). Taigi įsivaizduota, kad ant kalno Perkūnas gali važinėti rėtais ar tiesiog dardėti į pakalnę, šitokiu būdu sukeldamas griausmą.

Ant kalno būdavo atliekamos kai kurios Perkūnui skirtos apeigos. J. Melecijus rašo, kad Žemaitijoje, prie Nevėžio upės, yra kalnas, kurio viršūnėje kitados vaidila saugojo amžinąją ugnį paties Perkūno garbei, o prietaringa tauta iki šiol tiki jį valdant griaustinį ir audras:

Apud Samogitas est mons ad fluuium Neuuassam situs, in cuius uertice olim perpetuus ignis a sacerdote conseruabatur in honorem ipsius Pargni, qui tonitruum et tempestatum potens a supersticiosa gente adhuc creditur“ (102, p. 296).

Perkūno sąsaja su kalva patvirtinama D. Fabričiaus (XVII a.) Livonijos istorijoje:

Observant quoque hanc consuetudinem in hodiernum usque diem, quando magna est siecitas terrae, in defectu pluviae, solent in collibus inter densissimas sylvas tonitrua adorara, eique immolare juvencam nigram, hircum nigrum et gallum nigrum; quibus mactatis ritu suo conveniunt plurimi ex vicinia, ibidem convivantes et potitantes, invocando *P e r c u n u m*, i.e. deum tonitru, omnium primo infundentes

eraterem cerevisiae, quem ter circumferentes circa ignem ibidem excitatum, postremo effundunt in ignem orantes *Perunum* ut pluvias fundat et imbres“ (102, p. 458). (Ligi šiol tebesilaiko ir tokio papročio: kada, trūkstant lietaus, žemė yra labai išdžiūvusi, ant kalvelių miško tankmėje garbina griaustinį ir jam aukoja juodą telyčaitę, juodą ožį ir juodą vištą; juos papjovę, pagal savo paprotį, susirenka visi kaimynai ir kartu valgydami šaukiasi Perkūno, tai yra griausmo dievo, visų pirma įpildami jam kaušą alaus, kurį apnešę tris kartus aplink ugnį ir ją palaistę, pagaliau į ją išpila, maldaudami Perkūną, kad siųstų lietu ir vandenį, 8; vertė E. Ulčinaitė).

Kaip matome, griaustinio dievui skirti ritualai galėjo būti atliekami ant kalnų, kalvelių. Tad apeigų sferoje Perkūno ryšys su kalnu neabejotinas.

Kad kalnas siejosi su Perkūnu, patvirtina lietuvių toponimikos duomenys. Lietuvoje žinoma Perkūno vardu pavadintų kalnų, kalnelių, kalvų. Abėcėlinėje lietuvių vietovardžių iš gyvosios kalbos kartotekoje, esančioje Lietuvių kalbos instituto vardyno skyriuje, jų užregistruota 20. Tai: *Perkūnas*, *Perkūniškė*, *Perkūnakmenis*, *Perkūneglis*, visa eilė *Perkūnkalnių*, keletas *Perkūno kalnų* ir kt. (žr. skyriuje „Vietovardžiai, susiję su žodžiu *Perkūnas*“). Šitokie vietovardžiai paplitę visuose etnografiniuose Lietuvos regionuose, bet daugiausia jų aptikta Žemaitijoje ir Dzūkijoje.

B. Buračas taip apibūdina du jam žinomus Perkūnkalnius: „Nors Perkūno garbinti niekas nebeina į senovėj jam pašvęstas vietas, tačiau jos ir po šiai dienai tebėra dar visai neišnaikintos. Štai vienas didelis piliakalnis ties Luponių kaimu, Gruzdžių vlsč. vadinamas Perkūnkalniu, kitas Perkūnkalnis, su dideliu akmeniu viršukalnyje, yra ties Jurgoniškių kaimu, Šaukėnų vlsč.“ B. Buračo teigimu, Perkūno vardu pavadintų kalnų kadaise galėjo būti daugiau: dauguma jų krikščionybės laikais buvo perkrikštyti Velniokalniais ir kitokiais (BrčNR, p. 474).

Rytų, vakarų bei pietų slavai turi kalnelių bei kalnų vardų, kilusių iš dievo vardo Perun. Manoma, kad vietovė Perynė netoli Novgorodo, kur IX–X a. šventovėje (sugriauta X a. pabaigoje) stovėjo Peruno stabas, buvo ant kalvos (243, p. 107). Peruno vardu pavadintų kalnų ypač gausi pietų slavų teritorija – Istrija. Čia kalnas tiesiog būdavo pavadinamas Peruno vardu (Perun, 881 m. aukščio kalnas) arba įvardijamas dviem žodžiais: „Peruno kalnas“, „Peruno aukštuma“ (217, p. 7–8). Nemaža griaustinio dievo Toro vardu pavadintų kalnų yra šiaurės germanų kraštuose: Jutlandijoje būdingi – *Thorsbjerg* arba *Tasbjerg*, Švedijoje – *Torsberg* (178 2, p. 118).

Kalnas – vienas iš universaliųjų mito semantinių elementų. Su juo siejasi ne tik griaustinio dievas, bet ir jo priešininkas. Ant kalno gali

Perkūno kalnas. Šiaulių r., Kužių apyl., Luponių k., M. Michelberto 1968 m. nuotr.
iš Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvo.

įvykti jų dvikova. Rigvedoje pasakojama, kad Indra užmušė drakoną, kuris buvo ant kalno: áhann áhim párvate śiśriyāṇám“ (RV I 32, 2). Baltarusių tautosakoje taip pat užfiksuotas motyvas, kad griaustinio dievas Piarunas ant kalno įveikia savo priešą velnią: „Дык тут на гэтой горе прыун чорта забив“ (217, p. 7). Vienoje lietuvių sakmių apie Perkūną, kuris medžioja velnią (LPK 3452), apibūdinant veiksmo aplinkybes, teigiama, kad miško sargas, priėjęs kalnelį, pamato iš lapės urvo išlendantį velniuką, kuriam kraipantis pradeda griausti:

Kad sykį vartas vaikščiodams po girią, o tenai yra vienas kalnelis smiltinis, vadinamas Lapinkalniu, jame gyvena daug lapių, ir an to kalno vienu lapiu volu ir šiandien yra. Atėjo tas vartas pas tą Lapinkalnį, žiūri – velniuks išlindo iš volos, atsistojęs kraiposi, šoka ir vis subinę rodo kažin kam, ale tuo pakilo debesis, pradėjo perkūns trenktie“ (LMD I 133/1/).

Toliau pasakojama, kad miško sargas nušauna velniuką. Vadinasi, čia su Perkūno priešū susidorojama ant kalno. Kad velnias gali sietis su kalnu, rodo ir kiti tautosakos duomenys. Pasakoje apie pavogtas karalaites (AT 301 B) velnias vaizduojamas gyvenantis požemyje, į kurį nusigaunama pro kalne esantį urvą (LTR 829/171/; LTR 1926/394/). Sakmėje „Velniukai su statinaitėmis“ (LPK 3440) velniukai parodyti kaip trys vaikai su nosimis be skylučių, išlendantys iš Šatrijos kalno (LTR 1926/394/). Padavime apie Čičinską (KbPK 107 A) pasakojama, kad

Perkūnkalnis Ventos slėnyje. Kelmės r., Šaukėnų apyl., Jurgoniškių k.
V. Vaitkevičiaus 1995 m. nuotr.

vienas žmogus, įlindęs į kalne esantį urvą, pamatė viduje velniukus (LMD I 171/1). Per kalne esantį urvą velniai, matyt, pasiekdavo žemutinį – požemio – pasaulį. Taigi kalnas turi ryšį su abiem opoziciniais mito personažais – ne tik su Perkūnu, bet ir su velniu¹.

Kitas būdingas Perkūno erdvės atributas – ažuolas. Tai liudija istoriniai šaltiniai, kalbinė medžiaga, tautosaka.

M. Pretorijus teigia, kad ažuolas priklauso Perkūnui ir dievas nubausiąs, jei jį paliesi: „Die Eiche <...> gehöret dem Perkunas; Gott wird dich strafen, so du sie anrührest“ (102, p. 534–535).

Glaudų Perkūno ryšį su ažuolais patvirtina S. Rostowskis:

Antiquae colonis superstitiones: Jupiter ille fulmineus, vulgo *Perkunas*; *querqus annosae*, *Szermuksznis* sive *Sorbus*; *alibi Akmo*, *saxum grandius* (102, p. 435). (Ligi šiol kaimiečių tebėra garbinami: griausmasvaidys Jupiteris, arba Perkūnas, seni ažuolai, šermukšnis, kitur akmuo, didelė uola, 8; vertė E. Ulčinaitė). *Excussae hoc anno curiose omnes interiores hostis litebrae, deprehensa multis locis, si mores et religiones homine indignas spectes, rusticorum feritas, exsectae Perkuno, Jovi illi lituanico, devotae querqus...* (102, p. 438). (Šiais metais buvo stropiai išnaikintos slapčiausios priešo buveinės, daugelyje vietų atskleistas kaimiečių laukiniškumas, susijęs su netinkamais žmogui papročiais ir tikėjimais, iškirsti Perkūnui, šitam lietuviškajam Jupiteriui, pašvęsti ažuolai..., 8; vertė E. Ulčinaitė).

¹Latvių tautosakoje velnias taip pat vaizduojamas kaip buvojantis kalnelyje, po žeme (LTT, p. 100–101).

Perkūno ąžuolas Plungės m. dvaro parke.
V. Vaitkevičiaus 1992 m. nuotrauka

Ąžuolus kaip lietuvių valstiečių garbinamą objektą S. Rostowskis pamini greta Perkūno, „griausmasvaidžio dievo“, kurį šis istorikas laiko romėnų Jupiterio atitikmeniu. Antrojoje ištraukoje Perkūnas su ąžuolais dar aiškiau siejamas: ąžuolai čia apibūdinami kaip Perkūnui skirti medžiai.

Matyt, ir vėlesniais laikais ąžuolas galėjo būti laikomas Perkūno medžiu. Lietuvoje dar šiame šimtmetyje buvo žinoma Perkūno vardu pavadintų ąžuolų. „Kupiškio apylinkėje, Kupiškio valsčiuje, Bėdos ganyklose yra likęs didelio ąžuolo kamienas su išpuvusiu viduriu, kuris yra vadinamas „Perkūno ąžuolas“ (LTR 757/129/). Plungės miesto dvaro parke buvęs taip pat *Perkūno ąžuolas*. Pasvalio rajone, Vytartų kaime augęs *Perkūnėlio ąžuolas*. Žemaitijoje užfiksuoti 2 miškų vardai – *Perkūniškės*, Vievio apylinkėse – miškas *Perkūnkiemis* (VK).

Slavų tradicinėje kultūroje ąžuolas taip pat buvo siejamas su griaustinio dievu. Ypač akivaizdžiai tai atskleista baltarusių tautosakoje: Peruno kova su priešininku gali vykti prie ąžuolo; griaustinio

dievas sudaužo ąžuolą, po kuriuo slepiasi jo priešas (217, p. 14). Užkalbėjimuose aptinkamas ant ąžuolų esančių gyvačių, kurios pažeidžiamos audros debesio, motyvas (217, p. 14).

Ąžuolas buvo laikomas griaustinio dievo medžiu ir germanų. Dubline buvusi Torui skirta ąžuolų giraitė (104, p. 80–89). Geismare garbintas vienas Donaro ąžuolas (178 2, p. 128).

Aptariant Perkūno ryšį su ąžuolu, reikėtų vėl sugrįžti prie S. Grunau aprašyto ąžuolo su trimis dievų atvaizdais, kurių vienas buvo Perkūno. Kažkodėl būtent ąžuolas tampa svarbiausių prūsų dievų buveine ir šventovės centru, vienu pagrindinių jos objektų. Pasigilinus į ąžuolo reikšmę bei vaidmenį lietuvių religijoje, toks ąžuolo išskyrimas ir sutelkimas jame šventenybių atrodytų natūralus bei įtikėtinas.

Kaip žinoma, daugelyje istorinių šaltinių užsimenama apie pagarbą tam tikriems medžiams bei iš viso miškams ar giraitėms, kurie buvo laikomi šventais.

D. Fabricijus, apibūdindamas Livonijos gyventojų religiją ir papročius, teigia, kad kai kurie to krašto žmonės garbina augalotus ąžuolus ir kitus vešlius bei didelius medžius, kiti garbina giraites, kurias aplink kaimus ir namus augina ir kurias mano esant tokias šventas, kad šakelės jose nulaužti neleidžia: tiki, kad blogai baigsis tam, kuris tokį šventvagišką darbą padarys (8). M. Pretorijus rašo, kad Ragainės apylinkėse vienas ąžuolas buvo laikomas šventu. Vietiniai gyventojai buvo įsitikinę, kad kas pažeis tą ąžuolą, sulauks nelaimės (124, p. 16). Be to, anot M. Pretorijaus, Žemaitijos pusėje buvo ąžuolas, prie kurio žmonės atlikdavo tam tikras apeigas. Netoli ąžuolo gulėjęs didelis akmuo. Čia taip pat stovėjo iškelta aukšta kartis – mažiausiai 8 sieksnių, ant kurios buvo ištemptas ožio kailis. Virš to kailio buvo pritaisytas didelis įvairiausių javų ir žolių kuokštas (102, p. 539). M. Pretorijus pasakoja, kad čia atėjęs senas vyras (kurį jis pavadino vaidilučiu – *Weydulut*) meldėsi, paėmęs kaušėlį į rankas. Po maldos visi susiėmė už rankų ir šoko aplink ąžuolą ir aplink kartį. Atlikę šią ir kitas apeigas, visi susėdo aplink ąžuolą bei akmenį ir vaidilutis pasakė kalbą apie jų kilmę, senuosius papročius, tikėjimą, paminėjo Žemyną (*Zemyna*) ir Perkūną (102, p. 539–540).

Kaip jau buvo minėta, daugelyje savo istorinio veikalo vietų apie ąžuolus yra rašęs S. Rostowskis. Jis teigia Žemaitijoje buvus pagoniškų dievų giraites, į kurias įžengė Kražiuose įsikūrę jėzuitai (102, p. 438). Šis istorikas taip pat užsimena, kad ąžuolai kaip šventi lietuvių buvo garbinami (102, p. 435).

Lietuvių mitologijos tyrinėtojų ažuolas laikomas pasaulio medžiu, kitaip tariant, tam tikru pasaulio modeliu (170, p. 195). Tai įrodoma remiantis ne tik istorinių šaltinių, bet ir tautosakos duomenimis. Pasaulio medis kaip simbolis, vaizdinys, pasižymi tam tikrais specifiniais bruožais. Lietuvių dainose raiški tridalė medžio struktūra. Medis, paprastai jovaras, vertikaliai dalijamas į tris dalis. Kiekviena tų dalių siejama su gyvūnais ar kitais objektais, atstovaujanciais skirtingas mitinio pasaulio zonas. Viršūnėje būna paukščiai, medžio viduryje – bitės, prie šaknų – kanklės (LDK D 521; LTR 443/121/; LTR 698/28/ LTR 1498/99/; ir kt.) Šitokia vertikali tridalė medžio struktūra ypač būdinga rytų slavų dainoms (82, p. 56–57).

Ažuolas lietuvių dainose gali būti vaizduojamas kaip medis su trimis kamienais, tai yra į tris dalis išsišakojęs medis: „O už jūružėlių, O už maružėlių Aug žalias ažuolėlis. Su trimis liemenėliais“ (JSD 1075). Be to, dainose paplitęs devyniašakio ažuolo su gegutėmis vaizdinys: „Ant aukšto kalno Trys ažuolėliai Po devynias šakeles. Ant kožnos šakos Po gegužėlę Kas rytelį kukavo“ (LTR 1226/16/).

Devynios ažuolo šakos – tai 3x3 kombinacija. Pažymėtina, kad iš viso skaičius „trys“ archetipinio medžio struktūroje užėmė svarbią vietą: šis medis galėjo būti modeliuojamas į tris dalis horizontaliai ir vertikaliai. S. Grunau aprašytasis ažuolas taip pat yra trijų dalių, ir tai yra labai aiškiai pasakyta: „Und die eiche war gleich in 3 teil geteilet“ (102, p. 196). Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad prūsų šventovės ažuolas, kaip ir gyvybės medis, žiemą vasarą žaliavo. Apie tokį mitinio augalo gyvybingumą, pasireiškiantį žaliavimu ar žydėjimu vasarą bei žiemą, kalbama ir lietuvių, pietų slavų dainose (82, p. 61).

Tad aptariamasis ažuolas su trimis dievų atvaizdais kai kuriais bruožais asocijuojasi su lietuvių tautosakoje užfiksuotu pasaulio medžio vaizdiniu. Kaip žinoma iš daugelio mums giminingų tradicijų, pasaulio medis galėjo figūruoti ritualuose. Todėl visiškai įtikėtina, kad pagoniškoje prūsų šventovėje ažuolas galėjo atlikti tokį svarbų vaidmenį.

Vienas dominuojančių pagoniškos kulto vietos komponentų yra aukuras. Pasak S. Grunau, prūsų ažuole stovėjusiam dievui Perkūnui dieną naktį buvo kūrenamos ažuolinės malkos: „Die eine seite hilt das bilde Perkuno inne, wies oben ist gesagt wurden, und sein cleinott war, domit man stetis feuir hette von eichenem holtze tag und nacht...“ (102, p. 196). Tad ažuolas apeigose, susijusiose su griaustinio dievu, galėjo atlikti dvejopą vaidmenį. Tai – medis, kuriame įrengiama kulto vieta

Perkūnui ir kitiems dievams. Kartu ažuolas buvo tasai medis, kuriuo kūrendavo Perkūnui skirtą ugnį.

M. Pretorijus, aiškindamas, ažuolų sąsają su Perkūnu, teigia, kad jie turi šventos ugnies: „es stecket in dieser Eichen ein heiliges Feuer...“ (102, p. 534). Tuo tarsi konstatuojama ažuolą pasižymėjus ypatinga – ugnine substancija. Ažuolo pliauska, kaip pažymi M. Pretorijus, būdavo panaudojama įkuriant ugnį: ažuolines skiedras daužydavo keletą kartų akmeniu, po to šiek tiek trindavo, kol išsižiebdavo ugnis (102, p. 534). Tokia ažuolo galia įžiebtį ugnį atrodytų įtikėtina bei pagrįsta dar ir dėl to, kad ryšiu su ugnimi, tai yra žaibu, pasižymėjo ir Perkūnas. O juk ažuolas neretai laikomas žaibo ir griaustinio dievo Perkūno medžiu.

Iškyla klausimas, kodėl ažuolas taip glaudžiai siejosi su Perkūnu. Viena esminių priežasčių tikriausiai būtų ta, kad ažuolas buvo suvokiamas kaip tarpininkas tarp dievų ir žmogaus.

Ažuolo kaip tarpininko funkciją įrodo visų pirma pasakojamoji tautosaka. Kai kuriose sakmėse apie Perkūno kovą su velniu pasakojama, kad velnias pasislepia ažuolo drevėje (BsLPY 4, Nr. 87, p. 81; LMD I 133/152/). Kad velnias įlenda į ažuolo drevę, užsimenama ir pasakose (LTR 1921/1/). Velnias – požeminės pasaulio sferos reprezentantas ir, matyt, ažuolu jis gali nukeliauti į savo valdas. Šią prielaidą paremia tos pasakos, kuriose teigiama, kad po ažuolu yra ola, kuria pasiekiamas kitas pasaulis. Sakysim, pasakos apie herojaus kovą su slibinu (AT 300) viename variantų (LMD I 492/3a/) pasakojama, kad tasai herojus, nuėjęs prie išpurtusio storo ažuolo, po juo randa skylę į slibino rūmus. Slibinas, kaip ir velnias – požemio gyventojas, apatinės pasaulio sferos mitinė būtybė. Vadinasi, ažuolu ar po juo esančia skylė nusidanguinama į žemutinį pasaulį.

Ažuolą galėjus atlikti mediacinę funkciją liudija ir istoriniai šaltiniai. Anot D. Fabricijaus, iš augalotų ažuolų ir kitų didelių, vešlių medžių būdavo gaunami demonų atsakymai (102, p. 458). S. Rostowskis teigia, kad protėvių papročiu ažuolams būdavo meldžiamasi (102, p. 435).

Plačiau ritualinį medžio vaidmenį atskleidžia M. Pretorijus. Autorius apibūdina apeigas, kurios būdavo atliekamos susisiekiant su dievu per medį: prieš tai vaidila (*Weidullis*) pasninkaudavo tris dienas ir tris naktis ir tik po to šaukdavosi savo dievo, kad jis persikeltų į medį ir teiktų pagalbą pas jį ateinantiems žmonėms (102, p. 530). Kitoje savo veikalo vietoje M. Pretorijus aprašo, kokias ceremonijas atlikdavo krivis, besikreipiantis į dievus prie ažuolo. Iš pradžių, stovėdamas

prie medžio, krivis laukdavo ženklų, iš kurių būdavo galima spręsti, ar dievai yra nusiteikę būti klausinėjami. Jei prie ažuolo pasigirdavo murmėjimas, tai būdavo ženklas, kuriuo dievai parodydavo, kad sutinka per krivį žmonėms atsakyti (8). Vadinasi, prie ažuolo ir galbūt per jį vykdavo krivio dialogas su dievais. M. Pretorijus mini daugiau atvejų, kai prie medžio, nebūtinai ažuolo, žmogus meldavęsis ar tiesiog kreipdavęsis į dievą (102, p. 527–528, 530, 539). Pasak M. Pretorijaus, ypač šventais laikyti tie medžiai, kurių kamienai būdavo išsišakoję ir vėl suaugę (102, p. 526). Jo paties sode Nybudžiuose stovėjo rumbuota kriaušė (*Rombotha Krauszis*). Jos kamienas buvo išsišakojęs ir vėl suaugęs. Autorius rašo, kad kartą jis šalia kriaušės pamatė seną vyrą, kuris atsiklaupęs meldėsi. Žmogus, paklaustas, kodėl jis po medžiu klūpojo ir meldėsi, atsakė, kad šaukęsis dievo, kad jis padėtų jo sūnaus vaikui (102, p. 527–528). Taigi tikėta, kad medžiu, kuris buvo garbinamas ir laikomas šventu, gali nusileisti dievas ir išklaudyti į jį besikreipiančio žmogaus maldų.

Šie istorinių šaltinių bei anksčiau pateikti tautosakos duomenys ir teikia pagrindą kelti mintį apie ažuolo kaip tarpininko, suartinusio žmones su dievais, vaidmenį. Kaip minėta, Perkūnas mitinio pasaulio sąrangos aspektu buvo laikomas dangaus bei atmosferos dievu. Tačiau jis siejosi taip pat su žeme. Čia jis persekiodavo savo priešininką velnią. Matyt, Perkūnui rūpėjo susisiekti su kitomis mitinio pasaulio sferomis. Tad ažuolas ir galėjo pasitarnauti Perkūnui kaip šių sferų ir jų reprezentantų mediatorius.

Atskirą Perkūno atributų kompleksą sudaro tam tikros transporto priemonės. Tai – ratai, traukiami arklių ar ožių. Įsivaizduota, kad jų dardėjimas ir esąs griaustinis: „Griaustinio trenksmas kyla dėl ratų dundėjimo, kuris susidaro Perkūnui važinėjant po dangų“ (LTR 832/146/). „Perkūnas yra senis su dideliais ratais, važiuojąs labai akmenuotu keliu“ (LTR 739/2/). „Griaustinio trenksmas kyla iš jo ratų bildėjimo (LTR 832/147/). Kai kuriuose užrašymuose pažymima, kad vežimas yra dviratis (LTR 739/19/; LTR 763/4/; LTR 832/27/). Į Perkūno vežimą įkinkomi balti keturi arkliai: „Rūstus žmogus [Perkūnas – N. L.], pasikinkęs keturis baltus arklius, kuris važinėjąs po dangų“ (LTR 832/37/). V. Ivanovas ir V. Toporovas keturis Perkūno arklius sieja su keturiais Perkūno pavidalais (217, p. 84). Teoriškai tokia interpretacija išties įmanoma. Tegalima pridurti, kad vėlesniais laikais keletu Perkūno arklių, įkinkytų į vežimą, galbūt siekta parodyti ir pabrėžti šio dievo sugebėjimą itin greitai judėti, jo veržlumą, smarkumą, ekspansyvumą.

Perkūnų kaimo sodyba prie ažuolų. Klaipėdos r., Vėžaičių apyl.
A. Šatkaus 1995 m. nuotr.

Gana dažnai Perkūno ratai apibūdinami kaip ugniniai: „Pėrkunas... padangėmis ant debėsiun ugnies ratais, važinėdamas žuri, kan žmonės ant žamės veikia; ant ko supykens, pradeda šmarkštei važuoti ir dundinti, nog to paaina dardėjimas ir grausmas“ (BsFM, p. 177–178). „Perkūnas važiuoja su ugnies ratais“ (LTR 739/20/); žr. taip pat LTR 739/3/; LTR 832/18, 35/; LTR 2132/34/). Ugniniai ratai – tai, be abejo, aliuzija į žaibą. Tačiau ratai gali būti ir akmeniniai ar geležiniai: „Kada Perkūnas važiuoja per dangų su akmeniniais ratais, tai iš po ratų ugnis šoka, o tas bildesys yr griausmas“ (LTR 2567/228/). „Jis [Perkūnas – N. L.] visada sėdi geležiniuose ratuose ir važinėja per geležinius tiltus. Greitai lekia tais geležiniais tiltais ir iš po ratų lekia ugnys“ (LTR 284/713/).

Kai kuriuose tikėjimuose vaizduojama, kad Perkūnas, važiuodamas ratais, pliaukši botagu. Tai sukelia žaibavimą: „Perkūnas važiuoja su ratais per dangų, turi ilgą botagą, kuomet botagu pliaukšteli, tai žaibuoja“ (LTR 1001/465/). Griaustinio dievo botago kaip sukeliančio žaibą vaizdinys gyvuoja ir germanų mitologijoje: „der mit der blauen peitsche verfolgt den teufel (d.i. die riesen)“ (kuris su mėlynu botagu persekioja velnią (t.y. milžinus). Buvo laikoma, kad mėlyna liepsna, kuria čia apibūdinamas žaibas, yra dieviška (49, p. 148).

Taigi būdingi Perkūno atributai – ratai, arkliai, botagas – atskleidžia indoeuropietišką šio dievo prigimtį. Kaip žinoma, indoeuropiečių gyvulininkystė buvo labiau išvystyta negu žemdirbystė. Indoeuropiečiai

jau turėjo arklių, kuris atliko ne tik ūkinę bei karinę funkcijas, bet ir ritualinį-kultinį vaidmenį (200, p. 546). Be to, indoeuropiečiai, dar gyvendami savo protėvynėje, jau buvo išradę vežimą. Važinėjimas arklių traukiamais vežimais teikė galimybę įveikti didelius atstumus, keliauti iš vienos vietos į kitą ir plisti didelėje Eurazijos teritorijoje. Vadinasi, Perkūno atributai rodo, kad šis dievas – tikras senųjų indoeuropiečių atstovas. Tai patvirtina ne tik minėtieji Perkūno atributai, susiję su transporto, persikėlimo funkcija, bet ir kai kurie kiti jo daiktai – ypač ginklai, kurie čia dar toliau bus aptarti.

Tačiau prieš tai teks stabtelėti prie vieno svarbaus zoomorfinio Perkūno atributo – ožio. Ožys, kaip ir arklys, gali būti įkinkomas į Perkūno ratus: „Anas [Perkūnas – N. L.] važinėja pa dungų auksa ratais, katruos timpia trajas devyniales žilų ažių“ (LTR 2281/13/). „Perkūnas – senis, pasikinkęs į dviratį ožį ir su juo važinėja po debesis“ (LTR 763/4/). Tad ožys padėdavęs Perkūnui persikelti iš vienos vietos į kitą ir tokiu būdu kartu su ratais, į kuriuos jis būdavo įkinkomas, atlikdavo transporto priemonės vaidmenį. Tačiau ši ožio funkcija jo santykiuose su Perkūnu – ne vienintelė.

Tai, kad ožys buvo laikomas Perkūno gyvuliu, liudija ir vieno paukščio, susijusio su perkūnija, vardas – perkūno oželis (*Capella gallinago*). Tai pelkėse gyvenantis ilgu snapu, marga nugarėle, baltu priekiu paukštis (LKŽ 9, p. 834). Šis paukštis praneša apie artėjančią audrą: „Yra paukštis Perkūno oželis. Sako, jis prieš perkūniją balsiau rėkia, kaip ir praneša ateinant perkūną“ (LTR 752/83/). „Paukštis perkūno oželis vadinamas todėl, kad jis bemekendamas prišaukia audrą su perkūnija. Be to, kai griaudžiant jis sumekena, tai tuoj trenkia“ (LTR 757/45/). „Jei pavasarį pirmą kartą sumiknoja perkūno oželis, bus perkūnija, pareis greit perkūnas“ (LTR 758/20/). „Perkūno ožiukas visada mikena prieš perkūniją“ (LTR 1693/87/). Tad paukštis perkūno oželis – tarsi koks Perkūno pasiuntinys, atlekiantis į žemę su žinia apie artėjančią šio dievo reiškimąsi.

Ožys yra ne tik mitinis personažas, bet ir būdingas ritualų atributas. Ritualuose jis paprastai figūruoja kaip auka. Aukojantieji, atlikdami tam tikras apeigas, adresuodavo šį gyvulį dievams, tarp jų ir Perkūnui („Sūduvių knygelė“) (102, p. 245–247). Tikėta, kad auka pasiekia dievus. Kita vertus, matyt, įsivaizduota, kad paukštis perkūno oželis būdavo atsiunčiamas dievų į žemę, kaip jų valios skelbėjas. Tad tiek ožys kaip aukojamas gyvulys, tiek perkūno oželis kaip paukštis galėjo atlikti žmonių ir dievų tarpininko funkciją.

Kai kuriose lietuvių mįslėse pats Perkūnas įsivaizduojamas kaip ožys: „Eina ožys rėkdamas, dangų ragu rėždamas, koja pasiramščiuodamas, barzda žemę šluodamas“ (Perkūnas; LTR 2198/105/). „Bėga ožys rėkdamas, dangų ragu rėždamas, baltas ugnis leisdamas“ (Perkūnas; LTR 37/441/). „Eina ožys rėkdamas, ragu dangų drėksdamas“ (Perkūnas ir žaibas; LTR 451/350/9/). „Ožys bliauna, gaurai dulka“ (Perkūnas; LTR 1512/25/59/). „Ožys bliauna, kudlos dulka“ (Perkūnas; LTR 4018/48/25/; žr. taip pat LTR 1001/406/; LTR 1510/101/220/)¹.

Tai, kad ožys buvo susijęs su griaustinio dievu, patvirtina ir germanų mitologija. Snorrio Eddoje Toras apibūdinamas kaip važiuojantis ratais, į kuriuos pakinkyti du ožiai (230, p. 40). Be to, šiame kūrinyje pasakojama, kaip Toras ir Lokis su ožiais keliauja į Utgardaloki (230, p. 40–41). Jie apsistoja nakvoti pas vieną valstietį. Vakarienei Toras pajauna savo ožius, nulupa jiems kailius ir išverda katile. Pasikvietęs Lokį ir namų šeimininkus, Toras kartu su jais suvalgo išvirtą ožių mėsą. Pernakvojęs Toras paima savo kūjį ir juo pašventina ožių kailius. Ožiai atgyja, tik vienas jų šlubuoja užpakaline koja. Mat šeimininko sūnus Tjalfis (*Pjálfi*) buvo paėmęs vieną ožio šlaunies kaulą ir jį suskaldė, norėdamas čiulpų. Valstiečiui teko atlyginti Torui patirtus nuostolius dėl sužaloto ožio. Jis atidavė šiam dievui tarnauti du savo vaikus – minėtąjį Tjalfį ir Rioskvą (*Róskva*).

Su pasakojimu apie Torą ir jo ožius asocijuojasi rusų, baltarusių kalėdinės apeigos – „vaikščiojimas su ožka“. Persirengėliai, tarp kurių svarbiausias būdavo „diedas“, apsirengę išverstais kailiniais, su linine barzda, su lazda rankoje, vesdavosi „ožka“. „Ožka“ – išverstu avikailiu, šiaudiniais ar mediniais ragais. Atvedus „ožką“ į namus, persirengėliai padainuodavo dainą apie ožką:

Го-го-го, каза,
 Го-го, серая,
 Го-го, белая!
 Буць, каза ўпала,
 Буць, каза прапала.
 Стань, козухна,
 Стань, малодухна,

¹ Mįslėse taip pat aptinkama Perkūno ar perkūnijos kaip žirgo, kaip jaučio, karvės metaforos: „Tol žirgai žveng, arti kamanos skamb“ (Perkūnas; LTR 4849/412/). „Prūsų žemėj žirgai žvengia, o mūsų žemėj kamanos skamba“ (Perkūnas; LTR 1186/631/). „Anoj pusėj ežero kumelys žvengia, šitoj pusėj ežero kamanos blizga“ (Perkūnas; LTR 809/12/; žr. taip pat LMD I 601/3/; LMD I 719/285/). „Až kalnų jautis bliauna“ (perkūnija; LTR 4375/58/14/). „Už trijų kalnų jautis baubia“ (perkūnija; LTR 5337/517/). „Juoda karvė subliovė, daug trobesių sugriovė“ (perkūnija; LTR 4554/380/). Plg. su senovės indų Indros kaip jaučio vaizdiniu (RV I 33, 10).

Развеселяся.
 Старшому пану
 У ногі пакланісь!
 Дасць табе пан
 Мерачку аўса,
 Наверх каўбаса,
 Тры кускі сала;
 Шчэ таго мала –
 Чацвёрты пірог,
 Штоб казы сцярог!

(231, p. 95)

Dainoje sakoma, kad ožka parkrenta ant žemės. Po to ją kelia, prašo nusilenkti šeimininkams, kad tie duotų visokių gėrybių: avižų, dešros ir kt. Paprastai daina čia pat būdavo inscenizuojama: ožka parkrisdavo, o paskui tarsi „prisikeldavo“. Manoma, kad šis ritualas ir jį lydintys žodiniai tekstai galėjo sietis su griaustinio dievo mitu. Senas „diedas“ – tai tarsi griaustinio dievo komiškasis antrininkas (193, p. 55). Jis, kaip ir germanų Toras, gali užmušti ožką, nudirti jai kailį:

– Не бойся, козачка,
 Ні стральцоў-байцоў,
 Пабойся, козачка,
 Старога дзеда
 З сівой барадой.
 Ён цябе згубе,
 Шкуру аблупе,
 Дуду пашые!

(231, p.82-83)

Po to ožka vis dėlto prisikelia, kaip ir Toro ožiai. Analogija šiuo požiūriu čia aiški.

Taigi germanų, slavų mitų bei ritualų paralelės patvirtina lietuvių tautosakoje užfiksuotas užuominas apie griausmavaldžio ryšį su ožiu.

Būtinai Perkūno atributas – ginklas. Jis vadinamas įvairiai: *Perkūno kirvelis*, *Perkūno kulka*, *Perkūno strėlė*. Kad šie pavadinimai vartojami kaip sinonimai, parodo tokie aiškinimai: „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos“ (LTR 1640/128/). „Akmeninį kirvį vadina Perkūno strėle“ (LTR 1039/16/). „Randamus laukuos akmeninius kirvukus vadina strielomis“ (LTR 11/18a/). „Perkūno kulkomis žmonės vadina akmeninius kirvukus“ (LTR 828/297/). „Perkūno kulkos yra akmeniniai kirveliai“ (LTR 759/4/; žr. taip pat LTR 757/41, 150/; LTR 1001/515/). Perkūno kulkos gali būti dar ir šitaip pavadinamos: *kaukaspeniais* (LTR 743/95/; LTR 757/43/; LTR 832/243/), *kauspinais* (LTR 828/296/), *laumės papais*

(LTR 1640/128/), *laumės speniais* (LTR 832/239, 240/), *skauspiliais* (LTR 828/361, 363/), *skauspiniais* (LTR 1001/512/), *velnio pirštais* (LTR 832/238, 246/; LTR 1001/513/), *velnio nagais* (LTR 828/296/; LTR 1001/511/)¹. Pažymėtina, kad germanų Toro ar Donaro ginklo įvardijimai taip pat įvairuoja. Kaip ir lietuvių mitologijoje, griaustinio dievo ginklui pavadinti vartojama keletas žodžių ar jų junginių: *doners pfile* 'griaustinio strėlės', *donneräxte* 'griaustinio kirviai', *donnersteine* 'griaustinio akmenys', *donnerhämmer* 'griaustinio kūjai', *strahlstein* 'spinduliuojantis akmuo', *teufelsfinger* 'velnio pirštai' ir kt. (49, p. 149). Daugumos šių pavadinimų – reiškiančių Perkūno strėlę, Perkūno kirvį, kūjį, velnio pirštą – prasmė atitinka lietuviškus.

Apibūdinimai, kas yra Perkūno kirvelis ar Perkūno kulka, įvairuoja, tačiau kai kuriuos bendrus bruožus vis dėlto galėtume čia išvelgti. Visų pirma pažymėtina, kad Perkūno ginklo ir iš viso griaustinio samprata glaudžiai siejasi su akmenimis. Įsivaizduojama, kad griausmas yra akmenų ritinimas, vežiojimas ar važiavimas per akmenis: „Kai graudžia, tai ten viršuj akmenis iš vežimo verčia“ (LTR 1001/488/). „Šyvis danguje važiuoja su akmenimis, tai užtai griausti“ (LTR 1001/485/). „Griaustinis kyla Perkūnui važiuojant su brika per akmenis...“ (LTR 832/120/). Vadinasi, griaustinis – tai dažniausiai vienoks ar kitoks akmenų judėjimas: riedėjimas, griuvimas, kritimas. Jais Perkūnas sukelia griausmą. Perkūno kirveliai ar kulkos taip pat dažniausiai suvokiami kaip akmeniniai: „Perkūnas mušas su akmeniniais kirveliais, kurių seniau ir dar dabar randą laukuose“ (LTR 757/21/). „Akmenys – „Perkūno kirveliai“ – panašūs į kirvį. Dar buvo akmenys „Perkūno strėlė“ (LTR 1418/14/). „Žemaičiai kartais vaizduojasi jį [Perkūną – N. L.] kaip raitelį, sėdintį ant ugninio žirgo ir svaidentį akmeninėmis kulipkomis, kurios vadinamos „perkūno kulkomis“. Mokslo žmonės jas vadina belemnitais“ (BrčNR, p. 474)². Pagal čia cituojamą B. Buračo aprašymą, Perkūno kulkomis buvo laikomi belemnitai.

Perkūno kulkos pavadinimas *kaukaspenis* taip pat reiškia belemnitą (LKŽ 5, p. 421). Be to, Lietuvių kalbos žodyne nurodoma, kad ir tokie Perkūno kulkos įvardijimai kaip *laumės papas*, *laumės spenys*, *skauspenis*, *velnio nagas*, *velnio pirštas* turi belemnito reikšmę (LKŽ 5, p. 421; LKŽ 7, p. 190; LKŽ 8, p. 500). Liaudies tikėjimuose Perkūno kulkos dažnai apibūdinamos kaip pailgi verpstės pavidalo akmenėliai, kurių vienas

¹ *Kaukaspenis* gali būti vadinamas ir *perkūnspeniu* (LKŽ 9, p. 835), *raganspeniu* (LTR 1667/117/).

² Šiaurės germanų *hammar* 'kūjis' anksčiau turėjo ir akmens, uolos reikšmes (181, p. 207).

galas susmailėjęs, o kitame, storesniame gale yra įdubimas: „Perkūno kulkos yra gelsvi, pailgi akminėliai, kurie yra randami laukuose ir upe-liuose“ (LTR 832/257/). „Perkūno kulkos – kaukospeniai, žmogaus piršto didumo, smailūs, panašūs į kulkas, tamsiai rudos spalvos“ (LTR 757/43/). „Perkūno kulkos yra tokie maži apvalūs ritinėliai, juos žmonės dažnai vartoja nuo gyvatės įgėlimo“ (LTR 832/252/). „Perkūno kulkos yra panašios į prieškarinių laikų cukraus galvas (pailgos išvaizdos, vienu galu smailoku, antru storu)“ (LTR 758/13/). „Kai kada žvyre ar žvyrynuos, daugiausiai pagal geležinkelį, rasdavo tokių akmeniukų, nei tai spenys, nei tai pirštas ir nei akmuo, nei kaukas, toks kažin koks pailgas ir dar su skyleli vidury“ (LTR 1667/117/). „Perkūno kulkos yra pilkos su skyle“ (LTR 763/7/). Būtent taip ir atrodo belemnitai – suakmenėjusi moliuskų galvakojų griaučių liekana (pailgo kūgio formos, vienas galas smailas, kitame, storesniame gale – piltuvėlio pavidalo įdubimas).

Kaip jau čia buvo minėta, kartais Perkūno kulka įvardijama dviem žodžiais, kurių vienas yra kitos mitinės būtybės pavadinimas: *laumės papas*, *laumės spenys*, *velnio nagas*, *velnio pirštas*. Mat belemnitai turi ryšį ne tik su Perkūnu, bet ir su kitais mitiniais personažais, kurie siejasi su Perkūnu: „Laumės papai“ yra pasidarę iš to, kai perkūns trenkė į smeltis, tai ir pasidarė du papai. „Perkūno kirveliai“ yra perkūno kulkos“ (LTR 1640/128/). „Perkūno kulkos yra vadinamos kauspiniais. Jie tinka nuo žaizdų. Dar vadinamos velnio nagais. Yra net pasaka, kad velnias, norėdamas sugriauti bažnyčią, paėmė didelį akmenį ir norėjo jį užmesti ant bažnyčios. Tai pamatęs, Perkūnas trenkė ir nulaužė velniui nagus“ (LTR 828/296/). Tad Perkūno kulku – belemnitu pavadinimuose paliko pėdsaką kai kurie Perkūno mito fragmentai.

Pasitaiko tikėjimų, kuriuose teigiama, kad Perkūno kulkos esančios ne iš belemnito, o iš titnago: „Skapiškių kaime žmonys da prieš karą išardavo Perkūno kulku, tokios panašios į kirviukus iš titnago“ (LTR 1766/35/). „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos. Su jomis Perkūnas šauna iš dangaus į žemę. Tai yra tokie titnaginiai kirviukai“ (LTR 1640/128/). Šie aiškinimai taip pat verti atidaus dėmesio. Kaip žinoma, titnagu įskeliama ugnis. Su tokiu ugnį įskeliančiu Perkūno įrankiu sietusi ugniai artima šio dievo prigimtis. Ugnį įžiebiančia titnago galia gali būti paaiškintas ir žaibo atsiradimas. Perkūno įrankis kartais vaizduojamas kaip degantis ir skriejantis oru, kitaip tariant, kaip žaibas: „Perkūnas trenkdamas meta degantį kirvį“ (LTR 759/5/).

Viename tikėjime žaibas aiškinamas kaip titnagu įskelta ugnis: „Kai žaibuoja, tai šv. Petras stovi prie dangaus vartų ir skelia į titnagą

Perkūno kulka, rasta Panevėžio r., Piniavos apyl., prie Lėvens upės.
Tose apylinkėse ji dar vadinama kaukaspeniu, laumės pirštu.
Nuotr. iš asmeninio autorės archyvo.

ugnelei uždegti“ (LTR 763/16b/). Šventas Petras funkciniu požiūriu čia atitinka Perkūną. Ko gero, žaibas asocijavosi su ugnimi, įžiebiamą trinant du akmenis. Pats griaustinio dievas galėjo būti laikomas tos dangiškos ugnies – žaibo – įkūrėju.

Kaip teigiama Rigvedoje, ugnies įžiebimo aktą atlieka Indra. Jis įkuria ugnį tarp dviejų akmenų: „yó hatvāhim áriṇāt saptá síndhūn yó gā udājad apadhā valāsya yó áśmanor antár agnīm jajāna saṃvṛīk samātsu sá janāsa índrah (RV II 12, 3)¹.

Su ugnies ar žaibo įžiebimu tarp dviejų akmenų siejasi įsivaizdavimas, kad griaustinis – tai Perkūno/Dievo malimas girnomis. Žmonių sakoma: „Perkūnas mala su girnomis, kada griaudžia“ (LTR 763/9/). „Kai griaudžia, tai danguj girnomis mala miltus“ (LTR 1001/493/). „Griaudžiant vaikams sako, kad Dievas pyragus mala“ (LTR 757/148/). „Kai griaudžia, tai sako, kad Dievas pupas ar žirnius mala“ (LTR 828/24/). Malimas – tai taip pat dviejų akmenų trintis. Su rekonstruojama

¹ Kas, nukovęs angį, paleido sroventi septynias upes,
Kas, pašalinęs Valą, išvarė į viršų karves,
Kas tarp dviejų akmenų pagimdė ugnį,
Užkariautojas mūsųose – tas, o žmonės, Indra.

(2; vertė Vytis Vidūnas)

indoeuropiečių šaknimi **mel-*, **melð-* turi etimologinį ryšį žodžiai, reiškiantys ne tik malimą, bet ir ugnį, žaibą: sen. islandų *myln* 'ugnis', *mylna* 'malūnas', prūsų *mealde* - 'žaibas' bei *meltan* 'miltai' (123, p. 716–717). J. de Vriesas germanų Toro kūjo pavadinimą *Mjöllnir* sieja su rusų *молния* 'žaibas' ir latvių *milna* 'Perkūno kūjis' (100, p. 390, 397). Matyt, kadaise buvo artimos malimo girnomis ir žaibo, kuris įsivaizduotas kaip tarp dviejų akmenų įkurta ugnis, sampratos. Jei žaibas įžiebiamas dviem akmenimis, tai visiškai motyvuotas atrodytų aiškinamas, kad Perkūno kulkos buvusios titnaginės.

Dar vienas Perkūno kulkos arba kirvelio įsivaizdavimas, užfiksuotas tautosakoje – kaip senovinio akmeninio gludinto kirvuko: „Beskindama pamatė prie savęs perkūno įtrenktą žilvitį, o po žilvičiu rado tą juodą gludyto akmens kirvuką“ (LTR 11/87/). „Perkūno kulka vadinamas akmens nudailintas plaktukas“ (LTR 739/32/). Archeologų teigimu, tokie akmeniniai kirvukai – akmens amžiaus radiniai, liaudyje buvo vadinami Perkūno kulkomis (131, p. 5). Jie kaip retenybės patekdavo į dvarų ir kai kurių įstaigų rinkinius, iš kurių viena seniausių buvo E. Tiškevičiaus kolekcija, sudariusi 1856 m. įsteigto viešo archeologijos „Senienų muziejaus“ Vilniuje pagrindą (131, p. 5). Senoviniai akmeniniai kirvukai būdavo surandami ir kaimo žmonių. F. Pokrovskio liudijimu, 1890 m. vienas valstietis (Gardino gubernijoje) savo arime rado juodą akmeninį kirvuką. Tas kirvukas buvo saugomas kaip brangenybė. Nuo jo paskustus miltelius vartojo kaip vaistus (233, p. 13). Tauragės apylinkėse valstietis aptiko kirvelį, kuris buvo panašus į nedidelį kalvio kūjį. Jis buvo tamsios spalvos ir dailiai nušlifluotas. Kirvuko savininko įsitikinimu, kirvukas nukrito ant žemės audros metu. Kirvukas taip pat būdavo naudojamas gydymui (234, p. 39). Tokie žmonių surandami kirvukai galėjo būti titnaginiai ar kitų akmens rūšių (233, p. 21, 45; 234, p. 38, 39). Įdomu, kad jie atitiko Perkūno kirvuko kaip griaustinio dievui priklausiusio daikto įsivaizdavimą.

Perkūno kulka (ar kirvelis) buvo laikoma šventa, turėjo nepaprastų savybių (LTR 757/41/; LTR 758/18/). Ši kulka Perkūnui šaunant įsmigdavo į žemę taip giliai, kad tik po kelerių metų iškildavo į žemės paviršių. Sakmėse ir tikėjimuose įvairiai nusakoma, kaip giliai ji įsminga į žemę ir kiek metų ji ten išbūna. Dažniausiai teigiama, kad Perkūno kulka įsminga septynis stuomenis ar sieksnius gilyn į žemę ir po septynerių metų iškyla: „In velnian trenkiant, kulka jo [Perkūno – N. L.] aina gilyn in sėptinis stuomenis, ir kas met' iš žamės aukštyn vienan stuomenin kyla. Septyniems metams praėjus

jan randi ant žamas gulintian (BsFM, p. 180). „Jei jis [Perkūnas – N. L.] nepataiko į velnią, tuomet kirvelis įsmenga į žemę 7 sieksnių gilumon. Po 7 metų jis išlenda viršun. Žmogus, radęs šį kirvelį, būna labai laimingas“ (LTR 759/4; žr. taip pat LTR 2567/258/; LTR 1039/15/). Devynis stuomenis ir devynerius metus: „ta kulka įlenda per 9 stuomenis į žemę, o paskui per 9 metus iškyla“ (LTR 828/3/). Trylika metų: „Perkūnas trenkdamas meta degantį kirvį, kuris įsismeigia giliai į žemę. Po trylikos metų tas kirvis iškyla į viršų“ (LTR 759/5/). Perkūnas savo kulka taikydavosi į velnią. Gal dėl to ji įsmigdavo po žemėmis taip giliai. Juk velnias – požemio gyventojas.

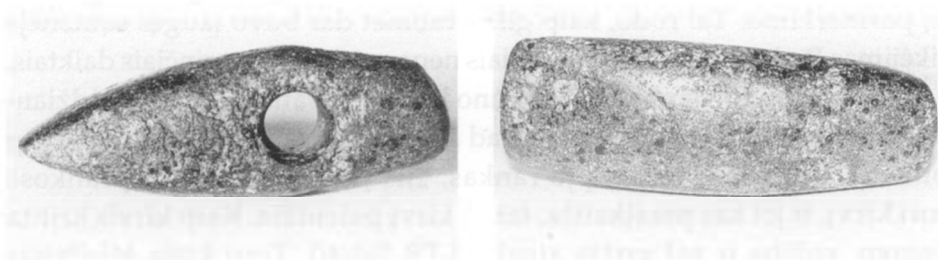
Perkūno kirvelis ne visuomet įsminga giliai į žemę. Jis gali būti randamas toje vietoje, į kurią trenkė Perkūnas – neretai prie suskaldyto medžio skeveldrų:

Sykį užėjo baisus griaustinis. Vienas žmogus ėjo keliu ir, pamatęs ateisiant šturmą, palindo po medžiu. Tik pamatė jis juodą katiną į medį belipant. Kad trenks perkūnas, kad medis į kavalkus sutrupėjo, o katins nubėgo kitur ir vėl lip ant triobos. Kad žiebs, kad žemė sudrebėjo ir dega trioba, o katins vėl pasileido per lauką. Kai trenkė, žmogus pamatė iš dangaus kažką krentant. Jis priėjo prie to sudaužyto medžio ir rado tokių kirvukų (LTR 1552/224/).

Sakmėje teigiama, kad žmogus matęs, kaip perkūnijos metu kirvukas iškrito iš dangaus. Kad Perkūno kulkos griaudžiant iškrenta iš dangaus ir gali būti randamos prie sudaužyto medžio, patvirtina ir tokie tikėjimai: „Kai griaudžia, tai iš dangaus krinta Perkūno kulkos ir trenkia“ (LTR 1001/316/). „Perkūno kirveliai yra Perkūno kulkos. Su jomis Perkūnas šauna iš dangaus į žemę. Tai yra tokie titnaginiai kirvukai“ (LTR 1640/128/). „Seni žmonės sako, kad perkūno trenktam medyje arba giliai žemėje rasi Perkūno kulka“ (LTR 757/150/). Iš šių samprotavimų galima spręsti, kad Perkūno kulkos, randamos įsmigusios į žemę ar prie sudaužyto medžio, atlekia iš dangaus. Neabejotina, kad tai – dangaus dievybės ženklas.

Perkūno kulkos, pasiekusios žemę, neretai sprogs, ypač kai jos atsitrenkia į kokį daiktą: „Perkūno kulkos yra tai ilgos vylyčios, lyg pavadžios. Jos krenta iš oro aukštybių ir pasiekusios žemėj kokį daiktą, trenkia, sprogs“ (LTR 758/15/). Vienoje sakmėje pasakojama, kaip Perkūno kulka, įkritusi į grybautojo krepšį, neilgai trukus sprogs:

Vieną kartą Alsėdžių parapijoj sekmadienį išėjęs žmogus miškan grybauti, ir jam begrybaujant pradėjęs perkūnas grumėti. Grybautojui – bumpt, įkritusi į krepšį Perkūno kulka, lyg cukraus galva. Tas tuoj krežį pliopt, padėjęs ant žemės ir, kiek tik kojos neša, davai bėgti. Neilgai trukus ta Perkūno kulka krežy sprogsi taip smarkiai, jog krežis į purlas išėjęs, ir net grybautoją patį kiek pritrenkęs perkūnas (LTR 758/17/).

Akmeninis kirvelis. Vidurio Lietuva. Kirvelio dydis 15,1x4,3x5 cm, skylės kotui skersmuo 2,4 cm. Tokie kirveliai, kartais surandami kaimo žmonių, galėjo būti vadinami Perkūno kirveliais.
A. Petrašiūno nuotr.

Pasakojimą apie Perkūno kulka, kuri galinti sprogti, pateikė M. Čilvinaitė vienoje savo publikacijų „Gimtajame krašte“ (20, p. 84). Pateikėjas Baltramiejus Sutkus iš Riogliškių k., Šakių aps. jai papasakojęs, kad jo motina Agota Sutkienė turėjusi Perkūno kulka – akmeninį kirvuką su skylė kirpentėj. Šia kulka Sutkienė gydydavusis pati pasitrintama skaudulius ir skolindavusi ją kaimynėms. Kartą atėjo kaimynė paprašyti Perkūno kulkos skaudančioms vietoms pasitrinti. Gavusi Perkūno kulka, kaimynė išsipasakojo, kad, saugok Dieve, reikia saugoti Perkūno kulka, kad ji nenukristų ant žemės, nes jei ji nukristų žemėn, tai atsivertų žemė į devynis stuomenis ir prarytų kulka. B. Sutkus tuomet buvo dar nedidelis vaikas, ir tas pasakojimas jam paliko įspūdį. Kad ir kur eidamas, kad ir ką darydamas jis vis galvojęs apie kulka. Berniukas panorą pats išbandyti Perkūno kulka – ar iš tiesų žemė atsivertų į devynis stuomenis. Kaimynė gražino kulka, Sutkus slapta paėmė šį jį taip viliojusį daiktą ir išbėgo lauk. Nubėgęs prie klėties, norėjo mesti Perkūno kulka žemėn, tačiau sumojo, kad atsivėrusi dėl kulkos kritimo žemė praris ir klėtį. Vaikui pagailo klėties ir nubėgęs prie pirties. Tačiau pirties taip pat buvo gaila. Už pirties matėsi Karolio Dambravičiaus miškas. Kadangi šio miško Sutkus nesigailėjęs, metė Perkūno kulka kuo toliau, kad žemė, rydama kulka, neprarytų ir jo. Tačiau Perkūno kulka pupt, nukritusi žemėn ir žemė jos nerijusi. Dar kartą metė, bet ir vėl kulka tebegulėjo ant žemės. Sutkus parsinešė kulka namo ir niekam nieko nesakė. Tiesa, jis labai norėjo papasakoti ir įrodyti, kad Perkūno kulkos žemė neryja, tačiau, bijodamas gauti į kailį, tylėjo ir niekam apie savo patyrimą nepasakojo.

Kaip matyti iš šio pasakojimo, čia aiškiai susiduria tikėjimo ir netikėjimo dalykai. Smalsus vaikas išbando akmeninio kirvuko, vadinamo Perkūno kulka, magišką galią ir įsitikina, kad tai – tik žmonių

prasimanymai. Tačiau jis nedrįsta to pasakyti namiškiams, bijodamas jų pasmerkimo. Tai rodo, kaip giliai tuomet dar buvo įaugęs sąmonėje tikėjimas Perkūnu ir su juo susijusiais nepaprastą galią turinčiais daiktais.

Be nusakytų, dar vienas Perkūno kirvelio ypatumas, atsiskleidžiantis liaudies tikėjimuose, yra tas, kad šis ginklas, sviestas Perkūno, kaip bumerangas gali sugrįžti į jo rankas: „Jis [Perkūnas – N. L.] rankose turi kirvį, ir jei kas prasikalsta, tai jis kirvį paleidžia. Kaip kirvis krinta žemyn, sužiba ir vėl grįžta atgal“ (LTR 763/4/). Toro kūjis *Mjöllniras* taip pat turi savybę pataikyti į tikslą ir sugrįžti į Toro rankas (230, p. 72). Tai būdinga ir Indros kuokai, airių dievo Dagda mėtomam akmeniui. Remdamasis tuo, J. de Vriesas daro išvadą, kad tai – indoeuropietiškas motyvas (178 2, p. 127).

Perkūno kirveliai, kulkos turėjo ypatingą poveikį. Dėl to žmonės panaudodavo juos įvairiems tikslams. Visų pirma Perkūnkulkė apsaugodavo nuo velnio ir kitų piktų būtybių: „Kai kurie žmonės jas nešiojasi kišeniuj, nes, sako, velnią nuveją“ (LTR 828/72/). „Raganoms ar velniams jodant naktimis arklius, tokia kulka, pakišta po ėdžiomis arba pakabinta ant drobynos, paliuosuoja juos nuo nelabųjų“ (LT 3 2, p. 322). Perkūnkulkės suteikdavo žmogui laimės, apsaugodavo namus nuo griausmo: „Perkūno kulka atnešanti žmogui ir namams laimę, apgindama nuo Perkūno įtrenkimo, todėl deda jas ant slinksčių naujose trobose“ (LT 3 2, p. 322). „Kas ją [Perkūno kulka – N. L.] rasiaš, tai būsiąs laimingas, nes kur tik skauda, pakanka patrinti, ir vieta išgyja“ (LTR 828/67/).

Perkūno kulkos naudotos gydymui. Ligos, kurias gydyti padėdavo Perkūnkulkė, labai įvairios: žaizdos (LTR 743/95/; LTR 832/248, 249, 254), sutinimai (LTR 759/19/), gerklės skaudėjimas (LTR 752/42/), dantų skausmas (LTR 828/82/), rožė (LTR 832/240/), navikauliai (LTR 739/33/; LTR 752/19/; LTR 828/82, 292/), dedervinės (LTR 739/33/), gyvatės įgėlimas (LTR 11/18c/; LTR 832/252/). Perkūno kulkomis gydydavo ne tik žmones, bet ir gyvulius, dažniausiai karves: ištinus ar sutrūkinėjus tešmeniui, sugedus pienui (LTR 11/18c/; LTR 759/19/; LTR 832/254/; LTR 992/162/; LTR 2281/27/).

Gydymo būdai Perkūnkulke rodo, kad tai turėjęs būti ne paprastas kietas akmuo, o gana minkštas, kadangi jį galima skusti. Veikiausiai – belemnitas. Nuo Perkūnkulkės priskustus miltelius dėdavo ant skaudamų vietų, žaizdų: „Gydoma taip: paima kaukaspenį, su peiliu priskuta iš jo miltelių, priskustus miltelius apibarsto vaikui ant bambelės ar karvei ant tešmens“ (LTR 743/95/). „Jas [Perkūno kulkas – N. L.] skuta į miltelius ir juos deda ant didelių žaizdų, nes jos gyda“ (LTR 828/72/).

Kitas vaistų iš Perkūno kulkos ruošimo būdas – pavirinti ją saldžiame piene: „Perkūno kulka reikia saldžiame (nerūgusiame) piene pavirinti ir gerti“ (LTR 758/19/). Perkūno kirvelio milteliais, sumaišę juos su vengrių devyndrekiu (*Ferula Asa foetida*), rūkydavo karves: „Juodas nuzulintas akmenis gabaliukas vadinamas Perkūno kirveliu. Sutrynę šmotelį Perkūno kirvelio ir sumaišę su vengrių devyndrekiu, rūkydavo karves“ (LTR 739/29/). Belemnitas yra minkštesnis už titnağą ir labiau tikėtina, kad nuo šio akmenis buvo skutami milteliai gydymui. Pirmame čia cituotame tikėjime aiškiai pasakyta, kad būdavo skutamas kaukaspenis – belemnitas. Reikėtų priminti, kad valstiečių surandami senoviniai kitų akmenų rūšių kirvukai (archeologiniai radiniai), aiškinami kaip Perkūno kirvukai, taip pat būdavo skutami, o jų milteliai naudoti gydymui (233, p. 13; 234, p. 39). Deja, nenurodoma, iš kokio akmenis būdavo tie žmonių surasti ir skutami kirveliai.

Taigi gydymui buvo taikomos Perkūno kulkos/kirveliai visų pirma iš belemnito. Tačiau tam galėjo būti naudojami ir kitų rūšių akmenys.

Perkūno atributais iš dalies gali būti laikomi jo vardu pavadinti gyvūnai bei augalai. Jau buvo minėtas perkūno oželis (*Capella gallinago*), tilvikų šeimos paukštis, pranašaujantis lietu ir audrą. Kitas su Perkūnu susijęs gyvūnas – perkūno arklys (*Libellula*). Kitaip jis dar vadinamas laumžirgiu, velnio žirgu, žirgeliu. Tai plėšrus vabzdys, su dviem poromis sparnų (LKŽ 7, p. 192; LKŽ 9, p. 834). Įdomu, kad šis vabzdys, kaip rodo jo pavadinimai, siejamas su trimis mitiniais personažais – laume, Perkūnu ir velniu.

Perkūno augalai dažniausiai vartojami gydymui ir apsisaugoti nuo perkūnijos. Patsai gydymas šiais augalais tikėjimuose neretai interpretuojamas mitologiniu aspektu. Vienas būdingiausių Perkūno augalų – perkūnžolė, arba šilokas (*Sedum*), maža, mėlynai žydinti žolė. Ji vartota kaip vaistas: „Perkūnžolė – vaistas nuo gumbo“ (LKŽ 9, p. 836; žr. taip pat LTR 763/28c/). Kita vertus, perkūnžolės apsaugo nuo Perkūno baimės: „Perkūnžolės suvirinus reik gerti, tai nebijosi perkūno“ (LKŽ 9, p. 836).

Perkūno žolė buvo laikomas barkūnas (LTR 752/12/), ankštinių šeimos pievų ir laukų žolė (*Melilotus*). Skiriami baltažiedis (*Melilotus albus*) ir geltonžiedis (*Melilotus officinalis*) barkūnas (LKŽ 1, p. 661). Geltonžiedžiu barkūnu gydoma „priepuolio liga“ (LTR 828/294/2/). Be to, perkūnijai griaudžiant barkūnu rūko namus: „Perkūno arba Barkūnų žolė žydi baltai, yra ir geltonų kaip dobiliukų žiedeliai. Reikia jomis namus parūkyti, tai nėra baimės griaudžiant“ (LTR 752/12/).

Perkūnropė – storalapių šeimos augalas (*Sempervivum*). Ji vartojama gydymui: „Reikia perkūno ropeles apipilti degtine ir tą skysčių lašinti į skaudančią ausį“ (LTR 758/24/). Perkūno ropelių sultimis galima tepti sutinusius sąnarius (LTR 758/22/). Apsaugai nuo perkūnijos sodindavo ant stogo perkūno ropeles (stoginę perkūnropę, *Sempervivum tectorum*). „Seniau žmonės mėgo perkūno ropeles sodinti ant stogo viršūnės – spaliuose arba stogo šiaurės pusės kerpėse“ (LTR 758/25/). Tikėta, kad kur perkūno ropelės auga, tenai Perkūnas netrenkia (LTR 758/25/). Vadinasi, šis augalas pasižymėjo ypatinga galia, ir, matyt, ne be reikalo vadintas perkūno ropele. Juk jis apsaugodavo namus nuo Perkūno trenkimo.

Kartais vartojama apibendrinanti sąvoka – Perkūno žolės (LTR 739/37/). Iš konteksto ne visuomet būna aišku, ar čia turima galvoje perkūnžolė (šilokas), ar visos tos žolės, kuriomis įprasta audrai užėjus rūkyti trobas. Kai kuriuose tikėjimuose teigiama, kad Perkūno žolės dar kitaip vadinamos griausmažolėmis („graudumažoles“ – LTR 759/6/). Šias griausmažoles vartoja gri austiniui užėjus – deda ant ugnies, kad gri austinis nedaužtų į tuos namus (LTR 759/6/). Perkūno žolės taip pat padeda iš žmogaus išvaryti velnią: „Perkūno žolėmis naudojasi žmonės, apsėsti velnio. Velnias Perkūno bijo. Taigi pauostęs Perkūno žolių, tą žmogų tuojau apleidžia“ (LTR 832/272/). Galbūt šiuo motyvu – blogiui, kuris vėlesniu laikotarpiu galėjo būti suvokiamas kaip velnio pradas, kaip liga, iš žmogaus išvaryti ir buvo pagrįstas Perkūno žolių vartojimas gydymo tikslams.

Tad augalai, pavadinti Perkūno vardu ar su juo susiję, priklausė jo mitinio pasaulio sferai ir kaip tikrieji šio dievo atributai (kirvelis, kulka) atliko apsauginę nuo perkūnijos ar veikiau velnio, taip pat gydomąją funkcijas.